

DORIVOR GULXAYRI O'SIMLIGINING BIOLOGIYASI, EKOLOGIYASI VA DORIVORLIK XUSUSIYATI

Alimqulova Sarvinoz Yo'ldosh qizi Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya yo'nalishi talabasi

E-mail: sarvinozalimquloval@gmail.com tel:99897025-80-82

Annotatsiya: Quyoshli zaminimiz tuprog'ida unib o'sayotgan turli tuman dorivor o'simliklar tabiatimiz boyligi sanaladi. Bu o'simliklar sirasiga dorivor gulxayri (*Althaea L.*) kiradi. Bu o'simlik gulxayridoshlar (*Malvaceae*) oilasiga mansub ko'p yillik o't hisoblanadi. Yevropa va Osiyoning o'rta mintaqalarida 12 ta turi o'sadi. Gulxayri to'qaylarda, sug'oriladigan maydonlarda, ko'l, daryo bo'ylari va boshqa yerlarda o'sadi.

Kalit so'zlar: gulxayri, iqlim, tur tarkibi, kraxmal, saxaroza, shilliq modda, pektin, gastrit, xarita, ekstrakt.

O'simlikning morfologik belgilari.

Gulxayri (*Althaea L.*) –gulxayridoshlar (*Malvaceae*) oilasiga mansub ko'p yillik o't o'simlik. Poyasi bitta yoki bir nechta, tik o'suvchi, shoxlanmagan yoki yuqori qismi shoxlangan, bo'yi 1,5-2 m gacha yetadi. Barglari 3 yoki 5 bo'lakli bo'lib, bandi yordamida poyasida ketma-ket joylashgan, pushti yoki oq rangli gullari barg qo'ltig'ida, poya va shoxlari uchida to'p-to'p bo'lib joylashadi. Mevasi – yassi, yumaloq, ko'p urug'li to'p pista. Iyun – sentyabr oylarida gullaydi, mevasi iyuldan boshlab yetiladi. Tibbiyotda gulxayrining ikki turidan foydalaniladi: Dorivor gulxayri va Arman gulxayri.

Geografik tarqalishi.

Sobiq SSSR ning Yevropa qismi, G'arbiy ibir, Kavkaz, Belarus, Moldova, O'rta Osiyo va Qozog'istondagi to'qayzorlarda, ariq, ko'l, daryo bo'ylari va boshqa yerlarda o'sadi. Ukrainada o'stiriladi.

Qo'llaniladigan qismi.

Ildiz va ildizpoyasi ba'zi xollarda barglar bilan gullari ishlatiladi.

Kimyoviy tarkibi va ishlatilishi.

Ildizi tarkibida 35% shilliq moddalar, 37% kraxmal, 10,2% saxaroza, mikroelementlar, pektin va boshqa moddalar bor. Gulxayri ildizining shilliq moddalari pentozanlar, geksozanlar va uron kislotalar birikmalaridan tashkil topgan . Ildiz preparatlar (kukuni, damlamasi, quruq ekstrakti, sharbati) va mukaltin balg'am ko'chiruvchi, ko'krakni yumshatuvchi va yallig'lanishga qarshi vosita sifatida nafas yo'llari hamda me'da-ichak (gastrit, enterokolit va boshqa) kasalliklarni davolashda ishlatiladi. Maydalangan ildizi nafas yo'llari shamollaganda ishlatiladigan yig'malar – choylar tarkibiga kiradi. Ildizidan tayyorlangan sharbati farmatsevtika maliyotida suyuq dorilar ta'minilla yaxshilash uchun qo'llaniladi. Gulxayri turlari xalq tabobatida qadimdan ishlatilib kelinadigan o'simliklarga kiradi. Ibn Sino ularning ildizi, bargi va urug'idan tayyorlangan damlama bilan zotiljam, qon tupurish, yo'tal, buyrak kasalliklarini davolagan hamda balg'am ko'chiruvchi va shishlarni qaytaruvchi vosita sifatida qo'llagan. O'rta Osiyo xalqlari gulxayri turlari ildizidan tayyorlangan damlamani ko'krak og'riganda, nafas qisishi, o'pka shamollashi, yo'tal, og'riq qoldiruvchi dori sifatida ishlatadilar. Ildizining damlamasi bolalarning ichi ketganda, buyrak va boshqa kasalliklarni davolashda qo'llaniladi. Tomoq yallig'langanda, tomoq og'riganda ushbu damlama bilan tomoq chayiladi. Gulxayri ildizi, guli va bargidan tayyorlangan malhamni quruq yaralar, yiringli yaralarga bog'lab qo'yilsa, yaxshi naf beradi.

Dori tayyorlash va foydalanish.

Dorivor gulxayrining ildizini odatda kuzda yoki erta bahorda kovlab olinib, dag'al ildizpoya va mayda ildizchalardan ajratiladi. Keyin suv bilan yuvib olinadi. Shundan so'ng ochiq havoda quritiladi. Gulxayridan quyidagi usullari yordamida damlamalar tayyorlash mumkin:

1. Gulxayri ildizidan damlama tayyorlash uchun biror idishga 2 stakan qaynatib sovitilgan suv quyiladi va maydalangan ildizdan 4 choy qoshiq solib, vaqti-vaqti bilan

chayqatib turgan holda 8 soat qo'yib qo'yiladi. So'ng dokadan o'tkaziladi. Tayyor bo'lgan damlamadan kuniga 3-4 mahal yarim stakandan ichiladi.

2. Gulidan damlama tayyorlash uchun 1 choy qoshiq maydalangan gulni 1 stakan qaynab turgan suvga solib, 2 soat qo'yib qo'yiladi. Keyin dokadan o'tkaziladi va tayyor bo'lgan damlamadan kuniga 1 choy qoshiqdan 3 mahal ilitib ichiladi. Bu balg'am ko'chiruvchi, yo'talga qarshi vosita sifatida qo'llanadi. 3. Ildizi, guli va bargidan damlama tayyorlash uchun aralashmadan 2 osh qoshiqda olib 2-3 stakan qaynab turgan suvga solinadi va 2 soat qo'yib qo'yiladi. So'ng dokadan o'tkazib, tayyor bo'lgan damlama bilan tomoq chayiladi, ko'z yuviladi, jaroxatlar artiladi, to'g'ri ichakda yallig'lanish bo'lganda tashqaridan dokani ho'llab qo'yiladi. 4. Bolalarga gulxayri ildizidan damlama tayyorlash uchun dorixonadan 100 gr gulxayri ildizi olib, 1 stakan qaynatib sovutilgan suvga 2 choy qoshiq solinadi va 8-10 soat qo'yib qo'yiladi.

So'ng dokadan o'tkazib o'pkasi, bronx yo'llari shamollagan bolalarga 1 osh qoshiqda 3-4 mahal ichiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'. Paratov, L. Shamsualiyeva, E. Sulaymonov "Botanika" Toshkent 2010.
2. G.S.Tursunbayeva , G.M. Duschanova , J.S.Sadinov "Botanika" Toshkent 2020.
3. Musayev B.S. Agrokimyo. Toshkent, 2001.
4. Xolmatov X.X. Qosimov A. I. " Dorivor o'simliklar" lug'ati, Toshkent 1992-yil.
5. www.arxiv.uz
6. O'zMe . Birinchi jild. Toshkent, 2000 -yil.
7. Q. X. Haydarov , Q.H. Hojimatov " O'zbekiston o'simliklari" asari.
8. Hojimatov Q. H. , Yo'ldoshev K.Y. , Shogulomov U. Sh. , Hojimatov O.Q., " Shifobaxsh gilyohlar dardlarga malham", T., 1995-yil.
9. G.S. Tursunbayeva , G.M. Duschanova, A.T. Abdullayeva "Botanika o'simliklar anatomiyasi va morfologiyasi" Toshkent-2018.
10. Xolmatov X.X., Habibov , O'zbekiston dorivor o'simliklar, Toshkent, 1971.